

Reizen om te lezen, lezen om te reizen. Reisjournalistiek van Arthur van Schendel

LUT MISSINNE

NIEDERLÄNDISCHE PHILOLOGIE, WESTFÄLISCHE WILHELMS-UNIVERSITÄT ZU MÜNSTER

Onder de Nederlandse auteurs die in de eerste helft van de vorige eeuw reisverslagen en reisverhalen hebben geschreven, blijken er opvallend veel die eigenlijk liever thuis waren gebleven. Zelfs schrijvers die te boek staan als verwoede reizigers, hadden soms een flinke aansporing nodig alvorens ze hun luie zetel achter zich konden laten. Eenmaal op reis bleek het reisdoel niet aan de verwachtingen te voldoen of bleken de reisomstandigheden penibel. Wie Marcellus Emants' beschrijvingen van allerlei reisellende leest, van snurkende medereizigers en horden muggen, over smerig beddegoed tot schooiende kinderen en onbeschofte bediening, vraagt zich haast af hoe hij telkens weer de moed vond om op stap te gaan.¹ Jac. Van Looy, die in 1902 voor de tweede keer en dit maal in het gezelschap van zijn echtgenote Titia van Gelder naar Marokko reisde, had een duwtje van zijn energieke eega nodig om zich op een muilezel te hijsen voor een driehonderd kilometer lange tocht van Tanger naar Fez.² Ook Albert Kuyle ging blijkbaar maar node op reis: 'Wie heeft er toch voor de eerste keer dat alles-mitgemacht-gezicht getrokken, dat leden van reisverenigingen en velen van die voor het eerst buitengaats gaan, zetten, wanneer de D-trein zijn zuchtende aanloop neemt? Is het dan werkelijk zó'n schande, dat men met moeite en met een moeilijk teruggehouden angst van zijn eigen land gaat scheiden? (...) Ik heb Holland nooit zóó lief als wanneer het razend snel wegschiet achter rails en gekruiste brugijzers, en geen oogenblik stil wil staan...'³ Ook bij Menno ter Braak zag het er niet anders uit. In zijn bundel, *Reinaert op reis*, waarin hij verslag uitbrengt van enkele bescheiden tochtjes, schrijft hij: 'Er gaat geen jaar voorbij, waarin ik mij niet heilig voorneem een of ander oord te bezoeken, dat buiten het gewone toeristenverkeer ligt. Zoo heb ik altijd een hardnek-

1 N. Maas, 'Op reis en toch thuis. De reisverhalen van Marcellus Emants als autobiografisch materiaal', *Maatstaf*, 36 (1988) pp. 50-60.

2 Voor ze vertrokken noteerde Van Looy: 'Als ik denk aan de pijnlijke benen die de twaalf uren zitten op het muilnier naar Tetouaan mij bezorgden, dan wou ik dat ik weer in mijn luie stoel in Soest lag naar de rook van mijn sigaartje te kijken'. Geciteerd in: G. van Krieken, 'Jacobus en Titia van Looy in Marokko', *Het oog in 't Zeil*, 4 (1986) pp. 54-63, hier p. 57.

3 A. Kuyle, *Het land van de dorst* (Hilversum 1935) p. 7.

kige voorliefde gehad voor de kloosters op den Athos-berg (om niet al te ver van huis te zijn; want eigenlijk zou ik Tibet nog verre prefereren!), maar ik heb die kloosters nooit te zien gekregen, eenvoudig omdat een zekere gemakzucht mij op het beslissende moment verhindert mijn plannen ten uitvoer te brengen. Mijn Den Doolaard-instincten leggen het af tegen mijn gehechtheid aan geciviliseerde hotels'.⁴

Ook bij Arthur van Schendel, dé schrijver van het romantische verlangen, minnaar van het Italiaanse leven en auteur van romans en verhalen die in Italië spelen, is er niet echt sprake van ongebreidelde reislust. Het waren voornamelijk prozaïsche redenen die hem naar Italië dreven: geldgebrek en de gezondheidstoestand van zijn vrouw, die aan astma leed.⁵ Volgens zijn dochter zou hij zonder de zorgen om geld en gezondheid nooit naar een ander land zijn vertrokken en sprak hij met heimwee over Holland, 'als het aan hem had gelegen, zou hij het liefst altijd in Nederland hebben gewoond'.⁶ Een keer strandde een geplande reis naar Cuba doordat Van Schendel ziek werd, en een andere keer ging een reis naar Amerika niet door doordat de bagage kwijt was geraakt, maar in beide gevallen ondernam hij geen nieuwe poging. Ook van de mogelijkheid om als zoon van een Indisch hoofdofficier gratis naar zijn land van herkomst te reizen, heeft hij nooit gebruik gemaakt.⁷

Al uit de eerste zin van zijn bundel *De zomerreis* (1938) blijkt dat hij als reiziger zijn voorzorgen neemt: 'Wie op reis gaat zal zo verstandig zijn, behalve klederen en andere benodigdheden, enige boeken in zijn koffer te pakken'.⁸ Er zijn redenen te over om dit advies ernstig te nemen: 'Soms, na veel bewonderen van de natuur en van kunstwerken, voelt men de behoefte aan verpozing; soms ook geeft de snelste spoortrein, het vrolijkste badplaatsje de teleurstelling dat alles toch niet zo ver en niet zo mooi is als men verwacht had. Bovendien, 's avonds wanneer er niets te bewonderen is, zou men er uit verveling toe kunnen komen een gezelschap lastig te vallen met zijn mening over dingen en mensen waar niemand belang in stelt. Liever dan het genoegen van anderen te verstoren late men zich door een boek naar landen voeren waar het zeker mooi is'.⁹ Al snel wordt het duidelijk: Van Schendel als reismens is eigenlijk net als Ter Braak een 'leemensch'.¹⁰ Ze behoren daarmee tot de uitzonderingen onder de

vakantiegangers. Wie met vakantie gaat, tracht immers doorgaans 'datgene te laten, wat men *buiten* zijn vakantie pleegt te doen; de klerk laat zijn kasboeken liggen en beoefent de hengelsport, de zeeman verlaat het schip en beklimt een 3000 meter hoogen bergtop'.¹¹ Alleen het type van de lezende reiziger blijkt niet in staat om op vakantie zijn dagelijkse bezigheid stop te zetten.

Van Schendel exploreert in een schets 'De reis' verschillende motivaties tot het reizen. 'Men kent het geval van de man, die op de eerste april van Haarlem naar Amsterdam vertrok en daar aankwam op de laatste dag van augustus. Bij vergissing was hij in een trein gestapt, die in de andere richting ging, maar in plaats van zich te ergeren had hij even de schouders opgehaald en zich lachend verder laten voeren van stad tot stad tot stad tot hij, na zeven volkeren bezocht te hebben, bij lotsbestiering toch te Amsterdam terecht kwam. Men kan gissen dat hij geen zakenman was, noch een winkelier of een ambachtsman, maar het doet er ook niet toe tot welke stand hij behoorde, want een ieder, die van dit geval in de krant gelezen had, begreep dat hij boven alles de echte reiziger was, de man die niet vraagt naar waar, hoe laat of hoe, maar wiens hart hunkert naar niets dan: ergens anders. Dat is de oorspronkelijke drijfveer van de reiziger, de zucht in ieder hart aanwezig, meer of minder, om de vervulling niet hier, maar ginds te zoeken. (...) De lust in reizen zonder doel, waarvan genoemd geval een voorbeeld geeft, in reizen of liever zwerven zoals een pluisje op de wind, is thans echter zo zeer een uitzondering geworden dat zielkundigen hem voor een afwijking houden'.¹² Voor Van Schendel is dit reizen zonder doel de hoogste vorm van reizen. Hij laat de geschiedenis van het reizen beginnen bij de volksverhuizers en de migranten in bijbelse tijden, de landverhuizers gedreven door overlevingsdrang. Vervolgens noemt hij het reizen uit weetgierigheid, die de ontdekkingsreizen vanaf de dertiende eeuw op gang brachten: de zeereizen van Marco Polo, Hendrik de Zeevaarder, Columbus, Vasco da Gama, enzovoort. Ze hebben met de landverhuizingen gemeen dat het reizen zijn 'uit een machtige begeerte, waar het leven zelf mee was gemoeid'.¹³ Anders is het gesteld met de 'vakantiereis' of de 'speelreis', die altijd werd ondernomen 'in een dartele geest, hetzij het doel was verlossing van muizenissen of zwaarlijvigheid, hetzij vermeening in de wonderen van natuur en kunst'.¹⁴

In het stuk 'De zomerreis', waaraan de bundel zijn titel ontleent, schetst Van Schendel de evolutie van dit reizen ter ontspanning en neemt hij met

4 M. ter Braak, *Reinaert op reis. Essays* (s.l. 1944) p. 13.

5 C. Vergeer, 'Verdichtsel van zomerjaren: het heimwee van Arthur van Schendel', *De Parelduiker*, 3 (1998) pp. 24-34.

6 Vergeer, 'Verdichtsel', p. 28.

7 F.W. van Heerikhuizen, *Arthur van Schendel. Pessimist tegen wil en dank* (Leiden 1969) p. 11.

8 A. van Schendel, *Verzameld werk 5* (Amsterdam 1977) p. 443.

9 Schendel, *VW5*, p. 443.

10 Braak, *Reinaert*, p. 22.

11 Braak, *Reinaert*, p. 21.

12 Schendel, *VW5*, p. 444.

13 Schendel, *VW5*, p. 446.

14 Schendel, *VW5*, p. 446.

enige ironie de ontwikkeling naar het toerisme in het Holland van de negentiende eeuw waar. De spoorweg opende mogelijkheden om buiten de grenzen verademing te zoeken. Uitverkoren plek was het luxe kuuroord Bad Cleve, niet ver van Nijmegen, dat al vanaf het midden van de achttiende eeuw door rijke Pruisen en Hollanders werd bezocht. Met de spoortrein werd dit oord voor de burger bereikbaar. Na een overnachting in Arnhem, want de trein kwam te laat aan om de reis naar Duitsland voort te kunnen zetten, ging het de volgende dag naar het uitverkoren Cleve. 'Het spoortreintje (...) was samengesteld uit zeer kleine, ongeriefelijke wagens, zeer laag en benauwd; het stond vaak stil en geen enkele reiziger, het hoofd buiten stekende, kon daar de reden van ontdekken. Men vond het onaangenaam. Buiten zongen de krekels en de lucht rook naar hooi. De banken waren zo smal dat men niet anders dan recht kon zitten en vooral bij een oponthoud voelde men hoe hard de wanden waren. (...) Het was begrijpelijk dat de kinderen lastig werden van de warmte, men kon ze niet ieder ogenblik beknorren. (...) In de namiddag kwam men te Bad Cleve, waar men alles, het station, de straten, de winkels, veel kleiner vond dan men gedacht had. Het brood en de ham smaakten echter goed en de Duitse taal klonk niet onverstaanbaar. Waarom Cleve een badplaats genoemd werd was niet duidelijk'.¹⁵ Mooie bossen om te wandelen waren er gelukkig wel. Maar de rijksten vonden weer andere oorden, Zwitserland en Monaco, later Egypte en Marokko, en naarmate de minder goeden hun voorbeeld volgden, gingen ze weer verder, naar oorden waar het zomer was in de winter. 'Maar de allergelukkigste reis is die waarvoor geen koffer nodig is, geen boot of trein. Er zijn mensen die eerst een uurtje in het spoorboek staren voor hun verbeelding wakker wordt, maar sommige [sic] gaan terstond op reis ook zonder dat. Men hoeft ook niet eens een dichter te zijn om de heerlijkste oorden te zien, glanzend in een licht dat men toch niet beschrijven kan, als men maar met verbeelding gezegend is'.¹⁶

Geen wonder dat Van Schendel als vertellende reiziger een zekere afstand in acht neemt. Wanneer hij een kort gesprek weergeeft (dat hij mogelijk zelf met een inwoner van Lucca heeft gevoerd), wordt dit in een passief-vorm geformuleerd: 'In dat straatje, dat Filalungo heet, kijkt men verbaasd dat er zo veel goudsmidwinkels zijn. De inwoner, die ernaar gevraagd wordt, zal er graag de reden van vertellen'.¹⁷ Deze reiziger komt in zijn verslagen nooit als ik-persoon voor. Het veelvuldige gebruik van het onpersoonlijke 'men' zoals in dit voorbeeld, of de typische sprookjesfor-

mule 'eens' halen zijn verhalen, ook wanneer ze mogelijk op concrete ervaringen of anekdotes teruggaan, naar een vagere, onbestemde sfeer: 'Een Engels dagblad bevatte eens een merkwaardig bericht. Een dame keerde op een lichte avond van mei naar huis...'.¹⁸ Van Schendel is geen reiziger die met zijn reiservaringen de lezer een blik in zichzelf wil geven, veeleer probeert hij de ander te begrijpen. Een veelzeggend stuk in dit verband is 'Voorbijgangers' uit *Verdichtsel van zomerdagen* (1925) dat als volgt begint: 'Wie op een junimorgen bij vergissing in een stad komt, verbaast zich dat de mensen ook in het klaarste van den zomer altijd bezig zijn of zij mieren waren. In drommen gaan zij achter elkander door de lange straat, zonder pozen, en achter hen komen er meer, allen in dezelfde maat gedreven naar een zeker doel. De reiziger zou menen dat de straat opzettelijk zo lang gebouwd werd opdat de menigte er immer kan voortgaan'.¹⁹ Vervolgens neemt de reiziger plaats aan een van de tafeltjes van een koffiehuis, en 'liever dan te suffen of in de reisgids te zoeken' slaat hij gade wat voorbijgaat. Daarbij zal hij eerst 'kleuren zien, veel lichte kleuren waar de zon behagelijk in speelt, blanke tinten die bewegen en verschieten, doekjes, lintjes, aangezichten. Dan merkt hij de gedaanten die opkomen uit de schaduw en vlug een richting nemen door de zon over het plein, hoofden vooruit gewend, benen die geregeld schrijden, en terwijl zijn ogen de ene volgen, is de andere alweer verdwenen.' Vervolgens let hij op gedragingen en stemmingen en wordt zijn nieuwsgierigheid gewekt, die 'stijgt tot bewondering met de menigte van roerselen die daartussen is, even groot als de verscheidenheid der voorbijgangers'.²⁰ De reiziger is de observator aan de zijkant, wiens belangstelling voor de uiterlijke waarneeming zich al snel op de innerlijke wereld van de voorbijgangers richt.²¹ De prozastukken die Van Schendel in *De zomerreis* verzamelde, waren tussen 1931 en 1936 reeds in kranten en tijdschriften verschenen, in *De Indische Verlofganger*, *De Gids* en vooral in *Het Vaderland*. 'Arthur van Schendel heeft zich in de eerste helft van zijn schrijversloopbaan nimmer met het dagblad willen inlaten', schreef een anonieme recensent van *De zomerreis* in *Het Hollandsche Weekblad*, een recensent die moeilijk iemand anders dan Jan Greshoff kan zijn.²² Hij had er Van Schendel in de jaren twintig van kunnen overtuigen geregeld een bijdrage voor *De Telegraaf* te schrij-

¹⁵ Schendel, VW 5, p. 458.

¹⁶ Schendel, VW 5, p. 448.

¹⁷ Schendel, VW, p. 474.

¹⁸ Schendel, VW, p. 495.

¹⁹ Schendel, VW 3, p. 33.

²⁰ Schendel, VW, 3, p. 33.

²¹ Zie: M. Uylert, 'Verdichtsel van zomerdagen', *Algemeen Handelsblad* 14-08-1926.

²² [Anoniem], 'De zomerreis van Arthur van Schendel', *Het Hollandsche Weekblad* 07-05-1938. Jan Greshoff verzorgde in die tijd de rubriek 'Letterkundig leven in Nederland' van dit weekblad, dat vooral gelezen werd door de niet onaanzienlijke kolonie Nederlanders die naar het Brusselse waren uitgeweken vanwege het al te dure leven in Nederland.

ven, wat uitmondde in twee boeken: *Oude Italiaansche steden* (1924) en *Verdichtsel van zomerdagen* (1925), beide bij Boosten en Stols te Maastricht uitgegeven. Een derde bundel met verzamelde journalistieke bijdragen, voornamelijk uit *De Indische Verlofganger*, verscheen in 1936, net als later *De zomerreis*, in de serie 'Folemprijs' bij Boucher te 's Gravenhage onder de titel *Avonturiers*.

Deze stukken werden grotendeels geschreven toen Van Schendel in Italië verbleef, in de jaren twintig voornamelijk in en rond Florence, in de jaren dertig in Sestri Levante, in de buurt van Genua. De titels laten vermoeden dat ze gaan over Italië en vakantie. Er zijn inderdaad stukken over 'De Middellandse Zee', 'Augustus', 'Reizen', 'Zomerdagen', 'September aan de Italiaanse zee', 'Het stadje Lucca', enzovoort. Maar het boek bevat evenzeer reflecties over de geschiedenis van het reizen, waaruit hier eerder werd geciteerd, over 'Bomen', 'De aanleg van een tuin', over 'De volmaakte hengelaar', 'Het bed van de graalkoning' en over 'De zeerovers', 'Hendrik de Zeevaarder', 'De keizer van Madagascar' of 'Het boek der wonderen'. Voor deze laatste onderwerpen haalde Van Schendel zijn kennis uit de lectuur van historische boeken, wat hij zijn hobby noemde.²³ Zijn reisverslagen vertellen zelden direct over persoonlijke ervaringen en indrukken. Ze bevatten vele historische evocaties, romantische beschrijvingen en verhalen over avontuurlijke reizen uit de tijd van de grote ontdekkingen. Reizen, lezen en verbeelden worden in vele stukken dan ook door elkaar gevlochten. Zo wordt de helft van het stuk over Urbino gereserveerd voor de ontstaansgeschiedenis van *Il Libro del Cortegiano* van Baldassare Castiglione en komt in een beschrijving van Ravenna al snel de tragische liefde ter sprake van Francesca da Rimini en Paolo, over wie Dante in zijn *Divina Commedia* schreef hoe ze door hun lectuur werden verleid. Het kan geen toeval zijn dat de bundel *Avonturiers* opent met 'Het boek der wonderen', of *Le livre des Merveilles du Monde*, de grotendeels fictieve reisverhalen van Jean de Mandeville uit de veertiende eeuw, 'een heerlijk boek voor allen die van geluk en rijkdom droomden, van avontuur en ongehoorde dingen'.²⁴

Het is te eenvoudig om de reisstukken van Van Schendel af te doen als illustraties van het 'wegdromen in de verbeelding' of 'het romantische verlangen naar het onbereikbare', thema's die ook in zijn romans terug te vinden zijn. De verbeeldingswereld die door de verhaalkunst wordt opgewekt, staat voor hem niet los van de werkelijkheid. Een van de reizigers

23 'Ik voor mij doe mijn best te luieren, en met schrijven lukt dat goed, maar met lezen niet, en hoe meer je leest – d.w.z. niet literatuur, maar geschiedenis, mijn hobby – hoe meer je belast wordt'. Brief van Van Schendel aan A.R. Holst, 27 mei 1924, geciteerd in C. Vergeer, 'Zes brieven aan A. Roland Holst', *Bzzlletin* 10 (1982) pp. 35-37, hier p. 36.

24 Schendel, *VW* 5, p. 13.

uit Mandevilles boek, prester Jehan, ziet en beschrijft wonderlijke streken en taferelen. 'Maar het zonderlingste van zijn verhaal was wat hij zeide van de verste landen. "Dat is tegen het oosten aan het begin der aarde, maar dat is niet het oosten door ons zo genoemd, waar de zon rijst in de landen naar het paradijs, dan is het middernacht in ons land wegens de rondheid van de aarde, want onze Heer maakte de aarde rond in het midden van het firmament..."²⁵ Het reisverhaal van Mandeville, aldus Van Schendel, bracht velen tot nadenken. 'Zij peinsden over de gestalte van de aarde. Het was meer van honderd jaar voor Columbus'. Dat men in de negentiende eeuw ontdekte dat het grotendeels fictie was, doet van de waarde ervan niet af. 'Het boek, dat geslacht na geslacht de geesten boeide en vragen deed naar onbekende landen, was niets dan een roman. Maar een roman die getuigde van de waarheid, door een dichter gesproken, dat het de verbeelding is die de wereld drijft'.²⁶

Qua thematiek sluiten de hierboven vermelde bundels met de stukken over het reizen, de historische verhalen en beschrijvingen van steden dus bij het gehele oeuvre van Van Schendel aan. Maar hoe verhouden deze bijdragen zich stilistisch tot het grote werk en hoe werden ze geëvalueerd? Van Schendels vriend Jan van Nijlen noemde de schetsen uit *Avonturiers* 'krullen van een schaaftank', afgevallen bij het timmeren aan het grote *Fregatschip Johanna Maria*, dat ongetwijfeld een uitvoerige studie van scheepvaartkunde en koloniale geschiedenis moest hebben gevegd.²⁷ De meesten van de critici die deze bundels bij verschijning voor de krant hebben gerecenseerd (M. ter Braak, F. Erens, J. Greshoff, A.M. De Jong, G. Smit, M. Uyldert, S. Vestdijk) gaan expliciet op die vraag in. Ze commentariëren het journalistieke schrijven als genre en vragen zich af welke plaats dergelijke journalistieke stukken in het gehele oeuvre van de auteur innemen en in hoeverre deze al dan niet anders beoordeeld moeten worden dan het 'serieuze werk'? Voor Greshoff ligt 'het verschil tussen wat men journalistiek en literatuur noemt, voornamelijk in de wijze van ontstaan. Literatuur komt wonderbaarlijk op uit een onweerstaanbare zielsbehoefte en vindt daarom haar bestaansrecht in zichzelf. Journalistiek wordt gemaakt om een bepaald publiek van bepaalde aangelegenheden op de hoogte te brengen en kan dus alleen in die functie begrepen en beoordeeld worden'.²⁸ Voor Greshoff valt in *De zomerreis* 'Van Schendel's onaantastbaar schrijvergeweten' op. Wanneer deze een opdracht aanvaardt, voert hij die ook nauwgezet en aandachtig uit. 'De slordigheid

25 Schendel, *VW* 5, pp. 17-18.

26 Schendel, *VW* 5, pp. 17-18.

27 Jan N. [Jan van Nijlen], 'Verhalen van avontuur'. *De Maasbode*, 11-07-1936.

28 [Anoniem], 'De Zomerreis'.

welke men den journalist, die onder hooge druk werkt, vergeven moet, kent Van Schendel niet: wat hij aan de bladpers levert, is even precies en fraai uitgevoerd als zijn romans en novellen. (...) De krant, die met haar beangstigende eischen al heel wat talent ten gronde heeft gericht, bleek op Van Schendel geen vat te hebben'. Hoewel dergelijke stukken voor een schrijver van diens kaliber ongetwijfeld secundair werk moest zijn, zag Greshoff erin de meesterhand, 'even precies en fraai uitgevoerd'.²⁹ Greshoff worstelde met het genre van de journalistiek, een genre waarin hij zelf uiterst bedrijvig was, en legde nu eens de nadruk op het kwaliteitsverschil met literatuur, dan weer op de authenticiteitswaarde van journalistieke stukken: 'geef mij dan maar die kleine en dubieuze kunstwerken voortgekomen uit een groote persoonlijkheid; ik verkies ze verre boven de groote meesterwerken der kleine zielen'.³⁰

Simon Vestdijk dacht daar helemaal anders over. Hij vond dat het werk van Van Schendel het best te typeren viel met het begrip 'voornaamheid', dat hij als volgt definieerde: het natuurlijke vermogen om zijn reacties uit te kunnen stellen, om 'zijn geestelijke "kringspielen gesloten te houden", zooals Nietzsche zich ongeveer uitdrukt', om de dierlijke onmiddellijkheid achter zich te laten.³¹ Daarom is zijn werk gemakkelijker negatief dan positief te omschrijven: het ritme stoort niet, de beeldspraak is niet opzichtig, de syntaxis noch grillig en afwisselend noch bijzonder monotoon. Het eindoordeel dat hieruit zal volgen, laat zich al raden: Vestdijk loopt niet echt warm voor Van Schendels reisschetsen. Hij besluit zijn recensie: 'Uit dit alles volgt, dat het welslagen van Van Schendel's geschriften staat of valt met de dwingende aanwezigheid van een monumentaal thema. Terughouding, potentialiteit, voornaamheid, kent slechts de groote afmeting. Dwingt men zoo iemand tot speelschheid, korten adem, literair kleingoed, dan komt er iets eigenaardigs te voorschijn, iets als kinderspeelgoed in strengen Renaissancestijl, zonder eenig parodistisch oogmerk wel te verstaan'. De verwachtingen die Vestdijk omtrent journalistiek heeft zijn anders dan die van Greshoff en deze brengen hem tot een andere waardering, hoewel beiden in se tot dezelfde bevinding komen: de typische Van Schendelstijl en – zoals Vestdijk het noemt – 'voornaamheid' zijn in deze stukken terug te vinden. Alleen: 'Journalistiek

(...) is in wezen onvoornaam en verdraagt geen terughouding, die geestelijke mogelijkheden ongeactualiseerd laat'. De esthetische vormgeving van Van Schendel, die gericht is op 'eenvoud, gelijkmatigheid, onverstoortbaarheid, veralgemeening en normativiteit' staat in schrill contrast tot die van de journalist, die is aangewezen op 'het bijzondere, afwijkende, storende, onsamenhangende, gedetailleerde, met een in het oog springende feitelijkheid'. Vandaar komen de stukken uit *De zomerreis* op Vestdijk over als een reportage van een 'zeker aartsvaderlijk en door aesthetische behoeften geleid sight-seeing'.

Menno ter Braak had nog een andere opvatting over journalistiek. In een recensie van 1936 vergeleek hij *Avonturiers* van Van Schendel met *Het land van de dorst*, reisschetsen over Italië door Albert Kuyle. Evengoed als welk ander genre ook eist de journalistiek een bepaald begrip van stijl, luidt het uitgangspunt van Ter Braak. Vervolgens onderscheidt hij de lyrische van de epische stilist. Van Schendel is een voorbeeld van deze laatste soort. Een episch stilist stiliseert elke persoonlijke aandrift. Hij maakt van zijn kunst een 'tweede wereld', die weliswaar in de eigen levenservaring is geworteld, maar toch van die eerste wereld is losgeraakt. Zo kunnen avonturen worden omgezet in fresco's van stille kleuren. De chaotische veelheid wordt aan de tucht van het vormprincipe onderworpen. En dus besluit Ter Braak: 'het verschil tusschen "litteratuur" en "journalistiek", zooals dat bij lyrische naturen vaak tot uiting komt, bestaat voor den epicus niet. Natuurlijk maakt hij onderscheid tusschen belangrijk en minder of niet belangrijk, maar op de zuiverheid van zijn vormgeving zal dat niet den minsten invloed hebben; als hij schrijft, schrijft hij om iets goeds af te leveren'.³²

Twee jaar later, in de bespreking van *De zomerreis*, neemt Ter Braak deze draad weer op en probeert hij te verklaren hoe het komt dat er tussen de romans en de journalistiek van Van Schendel toch geen breuk te bespeuren valt. Het antwoord ziet hij in de 'rhythmische eenheid in zijn gansche oeuvre'.³³ Of de schrijver nu het leven ziet in zijn tragische onverschilligheid, dan wel met milde humor, 'die beide uitersten in Van Schendels oeuvre worden aan elkaar verbonden door het rythme van zijn volzinnen, dat nergens verslapt, ook niet in de eenvoudigste novelle of het naiefste reisverhaal'. Terwijl Vestdijk en Erens³⁴ vonden dat deze stukken te

²⁹ [Anoniem], 'De Zomerreis'.

³⁰ J. Greshoff, *Voetzoekers* (Brussel 1932) pp. 145-146. Over de opvattingen van Greshoff zie: L. Missinne en K. Rymenants, 'Critiek is liefdeslyriek' Het beschouwend proza van J. Greshoff, in: G.J. Dorleijn, D. de Geest, K. Rymenants en P. Verstraeten (eds.), *Kritiek in crisistijd. Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen tijdens de jaren dertig* (Nijmegen 2009) pp. 35-60.

³¹ S. Vestdijk, 'Voornaamheid en haar grenzen', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 07-05-1938. (Ook in: *Muiterij tegen het etmaal*. 1 ('s Gravenhage 1942))

³² M. ter Braak, 'Epiek en lyriek: hoe zij den stijl kunnen bepalen', *Het Vaderland* 03-05-1936.

³³ M. ter Braak, 'Van Schendels rythme: aan gene zijde van het "abnormale"', *Het Vaderland* 22-05-1938. (Ook in: M. ter Braak, *Verzameld werk* 6 (Amsterdam 1950) pp. 641-645)

³⁴ F. Erens beschreef zijn indruk na lectuur van Oude Italiaanse steden als volgt: 'Zoo als, wanneer een diplomaat in een salon staat te praten te gesticuleeren, doch zijne ware meening slechts zegt in bedekte termen, zoo ook de auteur in dit boek.' F. Erens, 'Oude Italiaanse steden', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 01-01-1925.

algemeen bleven, te weinig impressies en te weinig herinneringen boden, vond Ter Braak net in de stijl de persoonlijkheid van de schrijver terug: 'zijn zinsbouw en woordkeuze hebben ook voor dengene, die zich niet in het minst voor zijn gedachtenwereld interesseert, een opvallend persoonlijk karakter'.³⁵

Naast de al dan niet waardering voor het journalistieke genre klonk nog een andere genrediscussie uit die tijd mee in de beoordeling van Van Schendels krantenbijdragen: die omtrent de toenmalige mode van de *vie romancée*, die verwoede voor- en tegenstanders kende. Sommigen, zoals Anthonie Donker, riepen op zich te weren 'tegen den op effect belusten (*La vie amoureuse, La vie aventureuse de...*) zwendel in historische figuren, de roekelooze psychologische speculatie en de tulpenhandel in levensbijzonderheden, die door zoovele romantici der biografie in dezen tijd zonder respect voor feiten, waarheid en begrenzing gedreven wordt'.³⁶ Gabriël Smit deelde Donkers opvatting en vond dat Van Schendel met *Avonturiers* een mooi tegenvoorbeeld had gegeven. Met zijn 'generaliserende' benadering van de geschiedenis, die zich niet verdiept in nutteloze bijkomstigheden en verminkende 'psychologische ontledingskunst', is het werk van Van Schendel 'zuiver en frisch'. Tegelijk werd de bundel als beter dan journalistiek werk beoordeeld: 'De meeste dezer historische schetsen werden naar ik meen, in dagbladen gepubliceerd maar er is nergens een spoor te ontdekken van de oppervlakkigheid, welke de z.g. literaire journalistiek zoo vaak ontsiert'.³⁷

Arthur van Schendel is vaak als een neo-romantisch auteur getypeerd, zijn thematiek als het 'onvervulbare verlangen', zijn stijl als 'sober' en 'suggestief'.³⁸ Zijn journalistieke schetsen en reisverhalen, een genre waarin een auteur vaak een persoonlijker en directere toon aanslaat, schreef Van Schendel in grote mate in dezelfde stijl als zijn romans. Net in dit kenmerk zou men met Ter Braak het eigene van zijn schrijverschap kunnen zien. Van Schendel was er zelf van overtuigd, zoals hij in zijn boekje over *Shakespeare* (1910) schreef '... dat een boek een mens betekent, althans iets van een mens; dat iedere figuur, ieder karakter niet alleen, maar iedere zin, ieder woord iets van een mens betekent'.³⁹

35 Braak, 'Van Schendels rythme'.

36 A. Donker, *Ter Zake* (Arnhem 1932), geciteerd in: J.J.M. Sicking, 'De vie romancée rond 1930: een omstreden en problematisch genre', in: F.A.H. Berndsen en J.J.A. Moo (eds.), *Dit is de vreugd die langer duurt ...: opstellen aangeboden aan prof. dr. W. Blok* (Groningen 1984) pp. 85-103, hier p. 86.

37 G. Smit, Letterkundige kroniek: avonturiers, *De Gooi- en Eemlander* 26-04-1936.

38 G.F.H. Raat, 'Arthur van Schendel', in: A. Zuiderent, H. Brems en T. van Deel (eds.), *Kritisch Lexicon van de Moderne Nederlandstalige Literatuur* (Houten 2001).

39 Van Schendel, *VW* 1, p. 407.

Lucifers bij de brand. Notities

LUC DEVOLDERE

SCHRIJVER, REDACTEUR *ONS ERFDEEL*

*Ik moest voortdurend tot de conclusie komen
dat mijn commentaar volstrekt overbodig was
en dat het geen zin had
mijn lucifertje bij de brand af te strijken.*

M. Vasalis

The Two Cultures

's Ochtends in het paleis in Brussel voor de uitreiking van de Prijs der Nederlandse Letteren. Livreien en luchters doen hun best de spaarzaam uitgenodigden, die toch met honderden zijn opgedaagd, te imponeren. De vorst doet wat van hem verwacht wordt: een tekst voorlezen van een ander die de lof zingt van een taal die hij met een gevoel van tijdeloosheid spreekt - omdat het de zijne niet is. De laureaat draait met vermoeide gratie de mantra van het culturele verval af: "We hebben er de laatste vijftig jaar allerlei werelden bij gekregen terwijl we onze eigen wereld langzaam aan het verliezen zijn." Morgen zal hij in de Sixtijnse kapel als kunstenaar door de paus worden toegesproken over schoonheid.

Later verschil ik in *Taverne du Passage* van mening met dichters over de vermeende suprematie van poëzie boven proza. Nog later worden in het café de glazen bier één na één op tafel gezet.

Ik ontvlucht de dichters en de beneveldheid en loop opnieuw de Kunstberg op om in de Academie aan hetzelfde paleizenplein een andere laureaat te aanhoren over de eerste seconden na de Big Bang. Toen is over alles beslist wat sindsdien oneindig traag wordt afgewikkeld. Ook de discussies onder dichters?

Mantova in oktober

We dwalen door de verlaten binnenplaatsen, tuinen, gangen, lege kamers van het Palazzo Ducale met zijn gaanderijen vol Romeinse keizerbustes, zijn Vlaamse tapijten. In het hart van dit levend labyrint staan we plots in